

PAPER DETAILS

TITLE: Karahanli Türkçesi Satir-Arasi Kur'an Tercümesinde (TIEM 73) İkilemelere Katkılar

AUTHORS: B sra Dogan, zlem Yigitoglu

PAGES: 77-97

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3419031>

Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesinde (TİEM 73) İkilemelere Katkılar*

Contributions to Hendiadys in Karakhanid Turkish Interlinear Qoran Translation (TİEM 73)

Büşra Doğan

Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul/Türkiye

e-posta busradogan755@gmail.com

orcid 0000-0001-6289-5346

doi 10.54316/dilarastirmalari.1362968

Özlem Yiğitoğlu

Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, İstanbul/Türkiye

e-posta oziyigitoglu@gmail.com

orcid 0000-0002-9466-0960

doi 10.54316/dilarastirmalari.1362968

Atıf

Citation

Doğan, Büşra; Yiğitoğlu, Özlem (2024). Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesinde (TİEM 73) İkilemelere Katkılar. *Dil Araştırmaları*, 34: 77-97.

Başvuru

Submitted

19.09.2023

Revizyon

Revised

26.10.2023

Kabul

Accepted

19.04.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

31.05.2024

ÖZ

Bu çalışmada Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesindeki (TİEM 73) ikilemeler incelenmiştir. Türkçenin önemli bir anlatım özelliği olan ikilemeler, özellikle Eski Uygur edebiyatına ait metinlerde sıklıkla yer almıştır. Çeşitli şekillerde meydana getirilen ikilemelerin oluşturulmasındaki temel amaç; anlatımı güçlendirmek, zenginleştirmektir. Çeviri edebiyatı olarak da adlandırılan Eski Uygur Edebiyatında; Çince, Toharca, Soğdca ve Sanskritçe gibi dillerden tercüme edilen metinlerdeki kavramlar Türkçeye çevrilirken ikilemelerden çokça yararlanılmıştır. Uygur Türkçesinde ikileme meydana getirme işi öyle ileri götürülmüştür ki metinlerde altı unsurdan oluşan ikilemeler dahi tespit edilmiştir. Bu durum Eski Uygur Türkçesinin söz varlığının gelişmesine olanak sağlamıştır. Türkoloji alanında Eski Türkçe metinlerde geçen ikilemeler üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu makalenin amacı TİEM 73 üzerine yapılan ikileme çalışmalarına katkı sağlamaktır. Bu makalede daha önce yapılan çalışmalarda tespit edilen ikilemelerden farklı olarak 70 ikileme daha tespit edilmiştir. Tespit edilen ikilemeler anlamlarına, kuruluşlarına, kökenlerine göre tasnif edilmiş ve alfabetik olarak sıralanmıştır. Çalışmada,

* Bu makale Özlem Yiğitoğlu danışmanlığında hâlen devam etmekte olan "Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesinde (TİEM 73) Soyut Adlar" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2023).

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

TIEM 73'te daha önce tespit edilen ikilemelere de yer verilmiştir. Böylece Türk dili araştırmacıları, TIEM 73'te yer alan tüm ikilemeleri bütünlüklü bir şekilde görebileceklerdir.

Anahtar Kelimeler: İkilemeler, TIEM 73, İlk Türkçe Kur'an Tercümesi

ABSTRACT

This study analyzes the hendiadys in the Karakhanid Interlinear Translation of the Qoran (TIEM 73). The hendiadys, an important narrative feature of the Turkic language, were frequently used especially in the texts belonging to the Old Uyghur literature. The main purpose of creating hendiadys, which are composed in different ways, is to strengthen and enrich expressions. In Old Uyghur literature, which is also called translation literature, the hendiadys were widely used to translate the concepts of texts translated into Old Turkic from languages such as Chinese, Tocharian, Sogdian, and Sanskrit. The process of creating hendiadys in Old Uyghur has gone so far that even hendiadys consisting of six elements have been identified in texts. This situation has allowed the vocabulary of Old Uyghur to develop. In the field of Turkology, many studies have been carried out on the hendiadys in Old Turkish texts. The purpose of this article is to contribute to hendiadys studies on TIEM 73. In this article, 70 more hendiadys were identified, unlike the hendiadys identified in previous studies. The identified hendiadys were classified according to their meanings, structures, origins and are listed in alphabetical order. In this study, the hendiadys previously identified in TIEM 73 are also included, so that Turkic language researchers will be able to see all the hendiadys in TIEM 73 in their entirety.

Keywords: Hendiadys, TIEM 73, First Turkish Translation of the Qora

EXTENDED ABSTRACT

Research Purpose: This study analyzes the hendiadyses in the Karakhanid Interlinear Translation of the Qur'an (TIEM 73). Previous studies on the hendiadyses in TIEM 73 include those by Ahmet Karaman (2022) and Ayşe Kılıç (2019). This article aims to contribute to the hendiadyses identified in Karaman and Kılıç's research on TIEM 73.

Research Questions: TIEM 73, which is believed to be the first Turkish translation of the Qur'an, is a voluminous work. Although the hendiadyses in the work were previously analysed by Karaman and Kılıç, there are examples that were overlooked by the researchers. For this reason, a re-examination of the hendiadyses in the work has been deemed necessary. In addition to the hendiadyses identified by Karaman and Kılıç in the text, there are 70 hendiadyses in this study. The examples identified by Karaman and Kılıç are also included in our study. In this way, scholars of Turkology will be able to see the hendiadyses in TIEM 73 in a holistic manner.

Scope: The analysis of the hendiadyses in TIEM 73, a Karakhanid Turkish text, is the scope of this study. The sources related to the subject have been checked through the National Thesis Centre of the Council of Higher Education, Google Scholar, etc. There are many studies on the hendiadyses in the Turkish language. In these studies, in general, there are explanations about the definition of the term *hendiadys* and the scope of its application. Furthermore, the studies usually analyse the hendiadyses semantically.

The hendiadyses in TIEM 73 have already been analysed by two researchers. Ahmet Karaman, in his study entitled *Eski Türkçede İkilemeler* published in 2022, analysed the hendiadyses in all texts belonging to the Old Turkish period. TIEM 73 is also among the texts analysed. Karaman classified the 359 hendiadyses he detected in the work according to their meanings. Another researcher who has analysed the hendiadyses in TIEM 73 is Ayşe Kılıç. In her paper entitled “Türkçe İlk Kur'an Tercümelerinde İkilemeler”, which she presented in 2019, Kılıç discussed the hendiadyses in TIEM 73 and the Rylands edition. In the study, 93 hendiadyses were identified in TIEM 73 and 44 in the Rylands edition. The identified examples are listed in alphabetical order.

Methodology: This study is a research article that analyses the hendiadyses in a work from the Old Turkish Period. In the study, first, the surveys on the definition and scope of the concept of *hendiadys* were analysed. Then, Zeynep Korkmaz's (2019) definition of hendiadys is provided to determine the hendiadyses to be discussed in the study. After explaining the use of the hendiadyses in the Old Turkish period, the studies on the hendiadyses belonging to this period are addressed. TIEM 73 is introduced in general terms, and then the hendiadyses identified in the work are classified according to their meaning, formation, and origin and given in alphabetical order. The study entitled *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (TIEM 73) - Türkiye Türkçesi Mealli Karşılaştırmalı Kur'an-ı Kerim (1-4 Cilt)* published by Suat Ünlü in 2018 was used to determine the hendiadyses in the work. Our study also includes sentences, surahs and verses that mention examples of hendiadyses. Suat Ünlü's (2018) study entitled *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (TIEM 73) - Örnekli - Açıklamalı Sözlük A-Z (7-8 Cilt)* was utilised while interpreting the hendiadyses. Clauson's *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* was used to determine the languages to which the elements of hendiadys belong.

In order to bring together all the hendiadyses in TIEM 73, we have included the hendiadyses identified by Kılıç and Karaman in addition to the 70 hendiadyses we have identified in this article.

Results: Compared to other studies, our study identified 70 hendiadyses in TIEM 73. The hendiadyses were classified according to their meanings, forms and origins, and listed in alphabetical order. Of the 70 hendiadyses, 25 are synonyms, 39 are near-synonyms and three are antonyms. There were two hendiadyses formed by the repetition of the same word and one hendiadys formed by a negative and a positive word. 43 of the 70 hendiadyses were formed with words of Turkish origin, 26 with words of Turkish and foreign origin and one with words of foreign origin.

TIEM 73 is notable for being the text with the highest number of hendiadyses among the works of the Karakhanid Turkish period. In their study, Karaman and Kılıç identified a total of 376 hendiadyses. With this study, we could conclude that there are 446 hendiadyses in TIEM 73.

The hendiadyses consisting of more than two formations, which are common in Old Uyghur Turkish, are also found in TIEM 73. In the text, a hendiadys consisting of three elements was discovered, in contrast to the one discovered by Karaman. See, *belgürtmek adırmağ seçmek* “talk (something) through, thoroughly explain, explain separately” (82v/9=012/111).

0. Giriş

Türkçede ikileme kavramı araştırmacılar tarafından farklı sözcüklerle karşılanmış ve bu kavram için farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bunun nedeni ikileme kavramının kapsamının kesin sınırlarla belirlenmemiş olmasıdır.¹

Osmanlıcada *terkib-i ihmâlî*, İngilizcede *reduplication*, *reduplication dual*, Almandaca *verdoppelung*, *zwillingsformen*, *hendiadyoin*, Fransızcada *hendiadyoin*, *redouplement* olarak adlandırılan ikileme kavramı, dil bilimciler tarafından genel olarak *hendiadyoin* (<Yun.) adı ile karşılanmıştır. Türk dili araştırmacıları ise ikilemeleri; *hendiadyoin* (Çağatay 1941), *ikiz kelimeler* (Eren 1949), *ikileme* (Hatipoğlu 1981; Ölmez 2017), *ikizleme* (Ağakay 1953a, 1953b), *kelime koşması* (Ağakay 1954), *tekrarlar* (Tuna 1949, 1950) şeklinde adlandırmışlardır. Araştırmacılar tarafından en çok tercih edilen terim ise *ikileme* terimi olmuştur.

Zeynep Korkmaz ikilemeleri şu şekilde tanımlamaktadır:

Aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu: *birer birer, delik deşik, köşe bucak, yalvarıp yakarmak, yorgun argın, düğün dernek, hısımlık akraba, boy pos endam, cız cız, hele hele, of of, vah vah vb.* (2019: 157)

Bu çalışmada Korkmaz'ın tanımına uyan ikilemeler ele alınmıştır. TİEM 73'teki ikilemeler tespit edilirken Suat Ünlü'nün 2018'de yayımladığı *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (TİEM 73) - Türkiye Türkçesi Mealli Karşılaştırmalı Kur'an-ı Kerim (1-4 Cilt)* adlı eserinden yararlanılmıştır.

İkilemeler, Orhun Türkçesi Dönemi metinlerinden itibaren karşımıza çıkmaktadır ancak Orhun Türkçesi Dönemi'ne ait metinlerin kısa olması ve metinlerde sınırlı konuların işlenmesi nedeniyle bu dönemde kullanılan ikilemelerin sayısı oldukça azdır.

İkilemeler, özellikle Eski Uygur Türkçesinin önemli bir anlatım özelliği olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde Uygurların yeni kabul etmiş oldukları Budizm ve Maniheizm gibi dinlere ait kavramlar ikileme yolu ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu döneme ait metinlerde ikiden fazla unsurdan oluşmuş ikilemeler ve satır boyunca ikileme kullanımı ile sıklıkla karşılaşılacaktır. Bu durumun Eski Uygur Türkçesinde kavramları ifade etme gücünü artırdığını söyleyebiliriz. Karaman'ın tespit ettiğine göre Eski Uygurca Dönemi'nde ikilemenin bu kadar çok kullanılmasının nedenlerinden biri de metinlerin tercüme edildiği kaynak dillerde de ikileme yapılarının sıklıkla görülüyor olmasıdır (2022: 686).

¹ İkilemelerin kapsamı hakkında daha fazla bilgi için bk. ÇÜRÜK, Yasemin (2016). "İkilemelerin Kapsamı". *The Journal of Academic Social Science*. 29: 426-430.

Karahanlı Türkçesi Dönemi metinlerinde de ikilemelere sıklıkla yer verilmiştir. Özellikle *Kutadgu Bilig* ve TİEM 73'te ikilemeler yoğun olarak bulunmaktadır. İkilemelerin en az bulunduğu eser ise *Atebetü'l-Hakâyık*'tır (Karaman 2022: 687).

Türk dilindeki ikilemeler hakkında bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır ancak bu yazıda Eski Türkçe Dönemi'ne ait ikilemeler hakkında yapılan belli başlı çalışmalara yer verilecektir.

Türkçedeki ikilemeler hakkındaki ilk bilgilere *Divânu Lugâti't-Türk*'te rastlanmaktadır. (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 187).

Eski Türkçe Dönemi'ne ait ikilemeler hakkında yapılan ilk çalışma Saadet Çağatay'a aittir. Çağatay, "Uygurcada Hendiadyoinler" adlı makalesinde Eski Uygur Türkçesinde tespit ettiği ikilemeleri ele almıştır. İkileme terimi için "hendiadyoin" sözcüğünü kullanan Çağatay, bu kavramı "Aynı manada yahut yakın manadaki iki kelimenin bir tek kelime gibi bir anlam ifade etmesine Hendiadyion denir." şeklinde tanımlamıştır (1978: 29). Çağatay, makalesinde yer verdiği ikilemeleri gramer ve anlam açısından incelemiş, tespit ettiği Eski Uygurca ikilemeleri tanıkladığı metinleri de belirterek liste hâlinde vermiştir. Makalede yer alan ikilemeler *Uigurica, Manichaica, Türkische Turfantexte* gibi kaynaklardan derlenmiştir.

Erhan Aydın (1997), *Orhun Yazıtları*'nda yer alan ikilemeleri Talat Tekin'in *Orhun Yazıtları* ve Muharrem Ergin'in *Orhun Abideleri* adlı eserlerine dayanarak tespit etmiş ve bu ikilemeleri "Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler" adlı yazısında listelemiştir.

Zühal Kargı Ölmez, *Kutadgu Bilig*'de tespit etmiş olduğu ikilemeleri iki ayrı yazıda değerlendirmiştir (1997 ve 1998). Kargı Ölmez, *Kutadgu Bilig*'deki ikilemeleri anlamlarına göre tasnif etmiş, alfabetik olarak sıralanan örneklerin Orhun ve Uygur Türkçelerinde de yer alıp almadığının bilgisini vermiştir.

Mehmet Ölmez (1998), "Eski Uygurca *odug sak* İkilemesi Üzerine" adlı makalesinde Uygurca metinlerde bulunan ancak daha önceki ikileme çalışmalarında yer verilmeyen *odug sak* ikilemesi üzerinde durmuştur. Çalışmada ikilemenin geçtiği yerler verilmiş olup ayrıca köken açıklaması da yapılmaya çalışılmıştır.

Uygurca ikilemeler hakkında hazırlanan bir başka çalışma 2000 yılında hazırlanan ve Uta Schilling'e ait olan yüksek lisans tezidir. Mehmet Ölmez'in aktardığına göre (2017: 244) bu çalışmada tespit edilen örnekler, isimler ve fillerle oluşturulan ikilemeler olarak iki grupta incelenmiştir.

Şinasi Tekin, "Ev Bark Nedir?" adlı yazısında *ev bark* ikilemesinin tarihî metinlerde ne şekilde yer aldığına dayanarak bu ikilemenin nasıl oluştuğunu açıklamaya ve ikilemedeki *bark* sözcüğünün köken bilgisini vermeye çalışmıştır (2001: 91-102).

Tekin, "İl Kelimesi ve İştikaklarının Hikâyesi" adlı yazısında ise Uygurca ikilemelerin oluşumuna ilişkin varsayımlarda bulunmaktadır. Tekin, Eski Uygur Türkçesinde yer alan ikilemelerdeki sözcüklerin birbirlerini izah etme amacıyla

bir araya geldiklerini ileri sürer. Bu izah etme görevini genelde ikinci sözcük yerine getirmektedir. Bu durumun çeşitli sebepleri vardır: İlk olarak birinci sözcük yabancı bir dilden alınmış ve henüz dile yerleşmemiş olabilir. İkinci olarak ilk sözcük Türkçe olabilir fakat sözcüğün anlamı bulanıklaşmış ya da unutulmaya başlamıştır. Son olarak da ilk sözcük yeni türetilmiş olabilir ve henüz kullanımı yaygınlaşmamıştır. Bu gibi nedenlerden dolayı Uygurca ikilemelerdeki ikinci sözcük, anlamı açıklama görevini üstlenmiştir (2001: 106).

Uygurlar, Manihaizm ve Budizm gibi dinleri kabul ettikleri ilk zamanlarda Budist ve Manihaist rahipler, bu dinlerin öğretilerini halka anlatmaya çalışmışlardır. Rahipler bu dinlere ait kavramları açıklamaya çalışırken ilk olarak yabancı olan sözcüğü, ardından da dilin kendi malzemesine ait olan sözcüğü kullanmış olmalıydılar. Şinasi Tekin, bu şekilde oluşturulmuş olabileceğini ileri sürdüğü Uygurca ikilemeleri şu şekilde formülize etmiştir: “xyz yani abc demektir.” Zamanla formülde sürekli tekrar edilen “... yani ... demektir.” ifadesi gereksiz sayılmış ve xyz’nin hemen ardından abc söylenmiş olmalıdır. Sonuç olarak da xyz+abc gibi bir yapı ortaya çıkmıştır. “xyz yani abc demektir.” biçimindeki bu formülün izlerini Anadolu Türkçesi ile 14. yüzyılda meydana getirildiği tahmin edilen *Risâletü’l-İslâm* adlı ilmihâl kitabında görmek mümkündür: *pençik ya’ni bişdebir, mevlâ ya’ni azâd kılan, çalap ya’ni azâd kılan, kâfir ili dârü’l-harb* (2001: 107-108).

Serkan Şen’in 2002 yılında hazırlamış olduğu *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* adlı yüksek lisans tezi, Uygurca ikilemeler hakkında o güne kadar yapılmış en kapsamlı çalışmadır. 3217 madde başından oluşan tezde tespit edilen ikilemeler; anlam, köken ve kuruluşlarına göre incelenmiştir. Şen’in çalışması bu yönüyle dönemin ikilemeler sözlüğü olarak nitelendirilebilir (2002: III). Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada bağlayıcı sözcükler kullanarak oluşturulmuş ikilemelere de yer verilmiştir. Bu tür yapılar genellikle Türkçe ve yabancı sözcüklerin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Çalışmada söz konusu bağlayıcı unsurların *atlıg* ve *tigme* olduğu belirtilmektedir. Bu tür yapılarda yabancı sözcükten sonra söz konusu bağlayıcı unsurlar gelir ve ardından da o yabancı sözcüğün Türkçe karşılığı verilir. *kısarı atlıg arslan* (Sanskritçe + Türkçe) ikilemesi bu şekilde meydana getirilmiş ikilemelere örnek olarak verilebilir (2002: 3).

Gülşel Sev, 2004 yılında yayımladığı yazısında *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te tespit ettiği ikilemeleri bir araya getirmiştir. Tespit edilen ikilemeler sözcük türü, anlam, yapı ve kuruluş bakımından incelenmiştir.

Eski Uygur Türkçesindeki ikilemeler hakkında hazırlanan bir başka yüksek lisans tezi ise Meltem Can’a ait olan *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* adlı çalışmadır (2010). Bu çalışmada toplamda 1452 ikileme; yapı, tür, söz dizimi, anlam ve köken bakımlarından incelenmiştir.

Kutadgu Bilig’deki ikilemeler üzerine çalışan bir başka araştırmacı da İbrahim Taş’tır. Taş (2012), “*Kutadgu Bilig*’de İkilemeler” adlı makalesinde Zühal Kargı

Ölmez'in tespit etmiş olduğu ikilemelere ek olarak kendisinin de tespit ettiği örnekleri listelemiştir.

Emrah Bozok tarafından 2012 yılında hazırlanan *Eski Uygur Türkçesinde İştikaklı İkilemeler* adlı yüksek lisans tezinde ikileme ve iştikaklı ikileme kavramları irdelendikten sonra Eski Uygur Türkçesinde iştikaklı ikileme örneklerine yer verilmiştir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki ikilemeler Bilal Aktan tarafından da incelenmiştir (2014). Aktan, eserde toplam 157 ikileme tespit etmiş ve bu örnekleri anlam yönünden incelemiştir.

Ferruh Ağca, 2015 yılında yayımladığı "Eski Uygurca İştikaklı İkilemeler Üzerine" adlı çalışmasında Uygur Türkçesinden seçmiş olduğu iştikaklı ikileme örnekleri üzerinde durmuştur. Ağca, iştikaklı ikilemeleri; aynı kökten türemiş olan, aynı kavram ya da nesneyi karşılayan aynı tür sözcüklerin meydana getirdiği söz dizgesel yapılar olarak tanımlamaktadır (2015: 28-29). Ağca, çalışmasında bu tanıma uyan Eski Uygurca iştikaklı ikilemeleri ele alarak yapılarına göre tasnif etmiştir.

Mehmet Ölmez, Eski Uygur Türkçesinde bulunan ikilemeleri iki ayrı uzun makalede bir araya getirmiştir (2017 ve 2022). Ölmez'in 2017'de yayımlanan makalesinde yaklaşık olarak 1600 ikileme, 2022'de yayımlanan makalesinde ise yaklaşık 1000 ikileme mevcuttur. Ölmez, meydana getirdiği bu iki makalenin birer derleme çalışması olmayıp kendi çalışmaları için hazırladığı seçmeleri içerdiğini belirtmektedir (2017: 246).

Ayşe Kılıç, 2019'da Ordu Üniversitesi II. Genç Türkologlar Çalıştayı'nda sunmuş olduğu "Türkçe İlk Kur'an Tercümelerinde İkilemeler" adlı bildirisinde TİEM 73 ve Rylands nüshalarında yer alan ikilemeleri ele almıştır. Çalışmada TİEM 73'te 93, Rylands nüshasında ise 44 ikileme tespit edilmiştir. Tespit edilen örnekler alfabetik sıra ile verilmiştir.

Erhan Aydın ve Ahmet Karaman'a (2019) ait olan "Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarında İkilemeler" adlı makalede eski Türk yazısıyla yazılmış tüm yazıtlarda ve el yazmalarında yer alan ikilemeler incelenmiştir. Tespit edilen örnekler anlamlarına göre tasnif edilmiştir.

Bugüne kadar Eski Türkçe metinlerdeki ikilemelerin tamamını kapsayan bir çalışma bulunmamaktadır. *Eski Türkçede İkilemeler* adlı çalışma, bu eksikliği gidermek amacıyla Ahmet Karaman (2022) tarafından hazırlanmıştır. Eserde Eski Türkçe Dönemi'ne ait tüm metinler incelenmiş ve toplamda 4748 ikileme tespit edilmiştir. Tespit edilen ikilemeler anlamlarına göre sınıflandırılmıştır.

1. Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73)

Elde bulunan ilk Türkçe Kur'an tercümesinin TİEM 73 olduğu düşünülmektedir. Bugün, Türk ve İslam Eserleri Müzesinde 73 numara ile kayıtlı tutulmakta olan eserin elimizde tek nüshası bulunmaktadır. Bu nüshanın sonunda bulunan ketebe

kaydında nüshanın Muhammed b. El-Hācc Devletşah eş-Şirazî tarafından H 734/M 1333/1334 yılında tamamlandığı bilgisi verilmektedir. Bu tarih İlhanlı Devleti hükümdarı Abū Sa’id (1317-1336) dönemine denk gelmektedir (Kök 2017: 194-195).

Kur’an’ın Türkçeye ilk olarak kim veya kimler tarafından ve ne zaman çevrildiği hakkında araştırmacıların farklı görüşleri bulunmaktadır. Zeki V. Togan, Kur’an’ı-Kerim’in Türkçeye çevirisinin Farsçaya çevrildiği sırada ve aynı heyette bulunan Türk âlimler tarafından yapılmış olabileceğini belirtmektedir (1960). Abdülkadir İnan’a göre ise en eski Türkçe Kur’an tercümesi 11. yüzyılın ilk yarısında meydana getirilmiştir (1961).

Satır-arası tercüme yöntemiyle meydana getirilmiş olan bu metin bütünlüklü bir eserdir. Sadece Bakara Suresi’nin (TİEM 73 19v/3) 166. ve 167. ayetleri ile Al-i İmran Suresi’nin (TİEM 73 50r/5-6) 124. ve 125. kısımlarının Türkçesi eksiktir (Kök 2004: XXXIX).

TİEM 73’te çok az miktarda Arapça ve Farsça sözcük bulunmaktadır. Ayrıca satır-arası çeviri yöntemiyle meydana getirilen bir eser olduğu için tercüme edilen her sözcüğün tam olarak Türkçe karşılığı verilmeye çalışılmıştır.

2. TİEM 73’te Yer Alan İkilemeler

Bu çalışmada Ahmet Karaman (2022) ve Ayşe Kılıç’ın (2019) TİEM 73’te tespit ettiği ikilemelere ek olarak 70 ikilemeye yer verilmiştir. Karaman, eserde 359 ikileme, Kılıç ise 93 ikileme tespit etmiştir. Çalışmada bütünlük sağlaması açısından her iki araştırmacının da tespit ettiği ikilemelere yer verilmiştir ancak Karaman’ın tespit ettiği ikileme örneklerinin yer aldığı cümleler, ayet ve sure numaraları makalenin hacmini gereksiz yere arttırmamak adına belirtilmemiştir.

Kılıç çalışmasında, Karaman’dan farklı olarak 17 ikileme tespit etmiştir. Bu makalede Kılıç’ın farklı olarak tespit ettiği bu 17 ikileme tasnif edilmeden sadece alfabetik olarak aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- arığ süçig:** “temiz saf” (63v/9)
- arığsız arıg:** “pis temiz” (92v/4)
- aşkārā açuk:** “açık, aşikâr” (7r/4)
- birik birik:** “saf saf” (442/4)
- çıgay yoksuz:** “fakir, yoksul” (145r/2)
- elig ärklig:** “hükümdar” (31r/3)
- ärän bilgä:** “din adamı ve bilgin” (88r/6)
- äwrä täwrä:** “ters yanlış” (68r/2, 101r/5, 105v/1, 144r/1, 209r/2)
- güzäf yalğan:** “yalan” (359v/2)
- hoş tatlıg:** “güzel tatlı” (317v/7)
- kişi cānvar:** “insan hayvan” (155v/4)
- köriş- kawuş-:** “karşılaşmak” (135r/4)
- ohşa- ohşaşma-:** “benzemek benzememek” (105r/1)
- ögäy yedigmä:** “üvey, besleme” (61r/3)

tatlıg süciğ: “tatlı” (265v/6)
yaban tāñiz²: “çöl deniz” (155r/6)
yalıñ kuruğ: “çıplak” (34r/7)

2. 1. Anlam Açısından İkilemeler

2. 1. 1. Eş Anlamlı Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

Eş anlamlılık kavramı üzerinde dil bilimcilerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Başlarda eş anlamlı sözcüklerin birbiri yerine kullanılabileceği düşünülürken zamanla bazı dil bilimciler tarafından aslında hiçbir dilde eş anlamlı sözcük bulunmadığı iddiaları tartışılmaya başlanmıştır. Prof. Dr. Doğan Aksan da bu görüşe katılmaktadır. Aksan, bir dilde bulunan eş anlamlı sözcüklerin tarihsel açıdan en başta farklı anlamlara sahip olduklarını ancak zaman içerisinde anlamca birbirlerine yaklaştıklarını ifade eder. Eş anlamlı sözcüklerin anlamca birbirlerine yaklaşması çok uzun bir süreçte gerçekleşmektedir. Bu nedenle eş anlamlı sözcüklerin bir dilin en eski metinlerinde görülmesi, o dilin eskiliğini belirlemekte bir ölçüt olabilir (2019: 72). TİEM 73'te ikilemelerin fazlalığının yanı sıra eş anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemelerin sayısının çokluğu, eserin meydana getirildiği dönemde Türkçenin yüksek bir anlatım gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

Karaman'ın çalışmasında tespit ettiği eş anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemeler aşağıdaki gibidir:

ağın ağın ‘başka başka’, *adı- seç-* ‘ayırma, seçmek’, *adırgan seçgen* ‘ayırma, seçen’, *adıрма- seçme-* ‘ayırma, seçmemek’, *adırmak kesmek yarmak* ‘ayırma, kesme’, *adırmak seçmek* ‘ayırma, seçme’, *adırlı seçigli* ‘seçilmiş’, *ag-yükse-* ‘yükselmek’, *agırlı ıg* ‘hastalık’, *āheste āheste* ‘ağır ağır / yavaş yavaş’, *amrıl- tın-* ‘sakinlemek, yatışmak’, *arzu hava* ‘arzu, heves’, *asıl tüp* ‘esas, dip / kök, temel’, *aşnuklı ozakı* ‘önceki, geçmişteki’, *az az* ‘az az’, *azın azın* ‘derece derece’, *belgü nişan* ‘alamet, nişan’, *bitig kitab* ‘kitap’, *bod sın* ‘vücut, beden / boy pos’, *bolma- yarama-* ‘uygun olmamak’, *boş azad* ‘hür, serbest’, *boynaguluk tanmaklık* ‘isyanlık’, *bulgayuk katık karık* ‘karışık’, *burun burun birle* ‘burun burun ile’, *buşug öfke* ‘sinir, öfke’, *cüft cüft* ‘çift çift’, *çın bütün* ‘dürüst, doğru’, *çın köni* ‘doğru, gerçek’, *çın rāst* ‘gerçek, doğru’, *dādık könilik* ‘adaletli, doğru’, *dostluk kadaşlık* ‘dostluk, arkadaşlık / kardeşlik’, *dürüst rāst* ‘doğru, gerçek’, *elgi tar çıgay* ‘yoksul, fakir’, *emitmek emitmek* ‘meyletme’, *erk türk* ‘güç, kuvvet’, *erklig türklüg* ‘güçlü, kuvvetli’, *et’öz et’öz birle* ‘beden bedenle’, *ew bark* ‘ev, bark’, *ewir- yan-* ‘dönmek’, *ewrilmek tewrilmek* ‘evrilme, çevrilme’, *ewür-tewür-* ‘evirmek, çevirmek’, *ewür- yan-* ‘dönmek’, *édiz yüksek* ‘yüce, yüksek’, *él ulus* ‘memleket, ülke’, *élük füsüs* ‘alaysama, küçümseme’, *élük oyun* ‘alaysama, küçümseme’, *érig katıg* ‘çetin, sert’, *ésiz artak* ‘kötü, fena’, *és dost* ‘eş, dost’, *és koldaş* ‘eş, dost / akraba’, *és nöker* ‘eş dost / akraba’, *étig gevher yénçü* ‘mücevher’, *gürüh gürüh* ‘bölük bölük / grup grup’, *gürüh ögür* ‘grup grup’, *hikmet bilig* ‘hikmet, bilgi’, *ılayku esim* ‘halsiz, bitkin’, *iç dost* ‘sırdaş’, *irig katıg* ‘sert, çetin’, *kamug barça* ‘bütün, hepsi’, *kat kat* ‘kat kat’, *kat kat kat* ‘kat be kat’,

² Bu yapı ikileme olarak değerlendirilemez.

katig karık ‘karışmış, karışık’, *katıglık küç* ‘güç, kuvvet’, *katıl- karıl-* ‘katılmak, karışmak’, *katma- karma-* ‘katmamak, karıştırmamak’, *keçürgen yarlıkagan* ‘affeden, bağışlayan’, *keçürgen yazok örtgen* ‘affeden, günahları örten’, *kerekme-yarama-* ‘gerekmez, uygun olmaz’, *kes- biç-* ‘kesmek’, *kes kes* ‘parça parça’, *kes-seç-* ‘ayrmak, seçmek’, *kesek kesek* ‘parça parça’, *kesgen biçgen* ‘kesen, biçen’, *kesgü biçgu* ‘ayrılmış, belirlenmiş’, *kesmek biçmek* ‘kesme, biçme’, *kéñ alkıg* ‘geniş, enli’, *kértü köni* ‘gerçek, doğru’, *kıl- ét-* ‘yapmak, etmek’, *kıl- yarat-* ‘yaratmak’, *kın kızgut* ‘ceza’, *koldaş eş* ‘eş, dost / akraba’, *kor yas* ‘zarar ziyan’, *kor yaslıgıg* ‘zarar ziyan’, *kor ziyan* ‘zarar ziyan’, *kork- ayman-* ‘korkmak’, *kork-uman-* ‘korkmak’, *koş koş* ‘çift çift’, *koy saglık* ‘koyun, sağılacak hayvan’, *köni bütün* ‘doğru, dürüst’, *köni tüz* ‘doğru, düzgün’, *könilik bütünlik* ‘doğru, dürüst’, *körme- bakma-* ‘görmemek, bakmamak’, *kötrül- arıtıl-* ‘giderilmek, temizlenmek’, *köz köz birle* ‘göz göz ile’, *kulak kulak birle* ‘kulak kulak ile’, *kutlug kıwlıg* ‘talihli, şanslı’, *küçlüg küsüş* ‘güçlü, aziz / mağlûp edilemeyen’, *küçlüg ugan* ‘her şeye gücü yeten, kâdir’, *küçsüz za’îf* ‘güçsüz, kuvvetsiz’, *külçire- kül-* ‘gülümsemek, gülmek’, *küsüş ugan* ‘güçlü, kâdir’, *mal tawar* ‘mal mülk’, *nişan belgü* ‘nişan, alamet’, *oron töşek* ‘yatak döşek / yatacak yer’, *öfke buşug* ‘öfke’, *ögrünüşmek kıwanmak* ‘(karşılıklı) övünme’, *ögür ögür* ‘bölüm bölüm / boy boy’, *ögüt pend* ‘öğüt, nasihat’, *öñdün aşnu* ‘önce’, *öñin öñin* ‘ayrı ayrı’, *ört- yarlıka-* ‘affetmek, bağışlamak’, *örtme- yarlıkama-* ‘esirgememek, affetmemek’, *örtüglü yaşru* ‘gizli’, *öt erig pend* ‘nasihat, öğüt’, *ötel- tüken-* ‘bitmek, tükenmek’, *öten- keçrül-* ‘karşılığını vermek, ödenmek’, *öz öz* ‘kendi’, *päre päre* ‘parça parça’, *râz çuwlaşmış* ‘sır’, *sarıg sarıg* ‘sarı sarı’, *saw pend* ‘söz, nasihat’, *ser- seriş-* ‘sabretmek, sabırda yarışmak’, *sıma- sarsıtma-* ‘kırıp geçirmemek’, *sıtgan katıg* ‘şiddetli’, *soyurkagan yarlıkagan* ‘merhamet eden, bağışlayan’, *tan- oz-* ‘kaçmak’, *tanuk hazır* ‘şahit’, *tarıg ekin* ‘ekin’, *tarıt- kemiş-* ‘yerleştirmek’, *teğşürme- adınatma-* ‘değiştirmemek’, *teñ tuş* ‘denk, akran’, *ter muyan* ‘ücret, karşılık / sevap’, *ter sevab* ‘ücret, karşılık / sevap’, *terk tawrak* ‘hızlı, çabuk / çarçabuk’, *terslik duşvârlık* ‘güçlük, zorluk’, *tevbe bezerlegen yarlıkagan* ‘affeden, bağışlayan’, *tevbe bezerlegli yarlıkaglı* ‘affedici, bağışlayıcı’, *tez- kaç-* ‘kaçmak’, *tılamçıg korkınçıg* ‘dehşetli’, *tiş tiş birle* ‘diş diş ile’, *tişi tişike* ‘dişi dişiye’, *titig balçık* ‘çamur, balçık’, *törötgen yaratgan* ‘yaratıcı’, *tüke- alkın-* ‘bitmek, tükenmek’, *tüner- karıngu bol-* ‘havanın kararması’, *türlüg türlüg* ‘türlü türlü / çeşit çeşit’, *tütün- köy-* ‘alevlenmek, yanmak’, *udu udu* ‘arka arkaya’, *uguş güruh* ‘boy, kabile / topluluk’, *ulaşıkhk yawukluk* ‘yakınlık’, *ulug yüksek* ‘büyük, yüce’, *ulug yükseklik* ‘büyüklik, yücelik’, *umunçsuz nevmîd* ‘ümitsiz’, *uşak uşak* ‘ufak ufak / küçük küçük’, *uwuş tüwüş* ‘kırıntı, ufantı’, *üf tüf kılıgı* ‘büyücü’, *ülüş üleş* ‘bölüm bölüm / pay pay’, *üz- kes-* ‘kesmek’, *üze üze* ‘üst üste’, *üzmek kesmek biçmek* ‘kesme, biçme’, *üzügli kesigli* ‘ayırıcı’, *üzüklük kesüklük* ‘kesinti, fetret’, *üzüksüz kesüksüz* ‘kesiksiz’, *üzül- kesil-* ‘parçalanmak, kesilmek’, *yak yawuk* ‘akraba’, *yalğuz yalğuz* ‘yalnız yalnız / teker teker’, *yanut cevap* ‘yanıt, cevap’, *yañı yañı* ‘yeni yeni / taze taze’, *yaragsız haksız* ‘batıl, haksız’, *yarama- kerekme-* ‘uygun olmamak, gerekmemek’, *yarlıkama- örtme-* ‘affetmemek, bağışlamamak’, *yaruk çerāg* ‘ışık, kandil’, *yaruklug belgülg* ‘açık seçik’, *yas kor* ‘zarar, ziyan’, *yatım töşek* ‘yatacak yer’, *yawuz ésiz* ‘kötü, fena’, *yazok munluk* ‘günah, suç’, *yazok örtgen*

keçürgen ‘günahları örten, bağışlayan’, *yazok örtgen yarlıkagan* ‘günahları örten, bağışlayan’, *yazok örtmek yarlıkamak* ‘günah örtme, bağışlama’, *yeñigli utuglı* ‘yenen, kazanan’, *yém yemiş* ‘yiyecek’, *yıgıl- yugal-* ‘sakınmak, çekinmek / geri durmak’, *yırak ırak* ‘uzak’, *yok yodun* ‘yok / yok olma’, *yok yodunluk* ‘yokluk, yok etme’, *yol iz* ‘yol, iz’, *yol yorık* ‘yol, gidiş / huy’, *yolçı kılavuz* ‘rehber, kılavuz’, *yul bulak* ‘pınar, su kaynağı’, *yüksek ulug* ‘yüce, büyük’, *ziyan kor yas* ‘zarar, ziyan’.

Karaman ve Kılıç’ın çalışmasına ek olarak 25 eş anlamlı sözcükten oluşan ikileme tespit edilmiştir. Tespit edilen örnekler aşağıdaki gibidir:

alkın- tüken-: “tükenmek, bitmek, mahvolmak”

aygıl eger bolsa teñiz kara idim yarlıqlarına alkınğay tükengey erdi teñiz tükennişde öñdün idim yarlıqları eger keltürse miz anar menzer artuqluq meded. (222v/6=018/109)

asığ tusuğ³: “fayda, yarar”

anlarka anıy içinde asığ tusuğlar içgüler. (324v/2=036/073)

fidā yuluğ: “fidye”

bu kün alınmaz silerdin fidā yuluğ ap anlardın kim tandılar. (398v/1=057/015)

kamuğ tükel: “bütün, hep, hepsi”

kerekmez yaramaz mü’minlerka çıksalar kamuğ tükel. (152r/3=009/122)

katığ öçemek katığ kın: “şiddetli azap”

kın munı teggey anlarka kim yazuğ kıldılar horluğ Tanrı üskinde katığ öçemek katığ kın anıy birle kim mekr eter erdiler. (107v/1=006/124)

keđ üküş: “çok”

anlardın kim cuhūd boldılar keđ üküş eşitigililer yalğan üçün keđ kulağ tutuğlılar ağın kavmka kim kemediler saña. (85r/4=005/41)

keğ üküş kulağ tutuğlı yalğanka üküş yeğliler harāmı. (85r/9=005/42)

kesme bürçek: “kâkül”

haqqā kerekmez mundağ eger yıgılmasa tutğay oğ miz kesme bürçekni. (445r/9=096/015)

kesme bürçek yalğançı yazuqluğ. (445r/9=096/016)

koş cüft: “çift”

tægme türlüg yemişlerdin kıldı anıy içinde ekki koş cüft örter tünni kündüzke. (183r/8=013/003)

küç tölek: “güç, kuvvet”

yāđ kılğıl kullarımıznu ibrahīmni ishāknı ya kūbnı küç tölek idileri körüş idileri. (332r/5=038/045)

küwezlik kıl- uluğsıqlıq kıl-: “kibirilenmek, böbürlenmek”

yana anlar kértgündiler kıldılar edgüliklerini tükel bergey olarka terlerini artuqluğ bergey olarka artuqluğındın yme anlar küwezlik kıldılar uluğsıqlıq kıldılar kınağay anlarını ağırtğan kın birle. (78v/5=004/173)

nişān açuğman: “belgi, işaret, alâmet”

anıy içinde nişānlar açuğmanlar ibrahīm ornı. (47v/1=003/97)

püdeh çürimiş: “çürüme”

³ Tarihî metinlerde TİEM 73 haricinde *tusuğ* biçimi yalın olarak geçmemektedir. Sözcüğün asıl biçimi *tusu*’dur (bk. Clauson 1972: 554). KB’de yer alan *tusuğluğ* biçimi muhtemelen *asığlığ* biçiminden analogik şekilde oluşmuştur (bk. Clauson 1972: 245).

kaçan bolsa miz süñükler **pūdeh çürimiş**. (434v/5=079/011)

rāz örtüglüg: “çok gizli, en gizli”

eger açuqluğ kılsa sen söz birle ol bilür **rāznı örtüglügni**. (228v/1=020/007)

sezārağ yawuqrağ: “daha lāyık, daha uygun”

sezārağ yawuqrağ kim yarumağ anların közleri kağğurmasunlar hoşnūd bolsunlar anı kim bērdiñ anlarğa kamuğları. (309v/2=033/051)

şükr ü sipās: “hamd, şükür”

şükr ü sipās ögdi Tañrıka ajunluğlarını egtülegen idi. (1v/1=001/002)

eger bolsa siler igligler azu yol yörimek üze azu kelse biregü silerdin uyat yerdin azu katılsa siler kuñcuylarğa bulmasa siler suwnı utru uğrañlar arığ toprağğa tūrtūñler yüzleriñizke eligleriñizke andın tilemes Tañrı kılsa siler üze terslik yoğ kim tiler sizlerdi arıtsa tükel kılsa ni ‘metini siler üze bolğay kim siler **şükr ü sipās** ötegey siler. (81r/2=005/006)

kesildi ol boşunların sonı küç kıldılar. **şükr ü sipās** Tañrıka ajunluğlar idisi. (99r/6=006/045)

ayğaylar ögdi **şükr ü sipās** Tañrıka ol kim köndürdi bizni muñar ermedimiz yolğa onulğu eger köndürme bizni Tañrı. (116v/3=007/043)

mundağok tezgindürür miz belgüleriñ ol boşunğa kim **şükr ü sipās** öterler. (118r/8=007/058)

örtüglüg bolmas Tañrı üze nersedin yer içinde ap yme kök içinde **şükr ü sipās** Tañrıka. (191v/1=014/038)

tāze yaş: “taze”

ol ol idi turur kim fermān tutuğlı kıldı teñizni yēse siler andın **tāze yaş** etni çıkarsa siler andın etiğ ya ‘nī yinçü küdezseler anı. (196v/7=016/014)

tınlığ tepreniğlig: “canlı”

bütünlükün **tınlığ tepreniğligleriñ** şerreki Tañrı üskinde üzler ol ağıñlar ol anlar kim ögüt uqmaslar. (133r/7, 133r/8=008/022)

tilek qoluğ: “dilek”

yme māni ‘ kılurlar **tilek qoluğ** idileriñi. (449v/9=107/007)

tolu yüklüg: “dopdolu, yüklü”

ançada kaçtı kēmi tapa **tolu yüklüg**. (328r/5=037/140)

yme nişān turur anlarğa biz kötürdimiz oğlanlarını kēmi içinde **tolu yüklüg**. (322r/1=036/041)

tükel eksüksüz: “bütün, eksiksiz, tam”

bolğay anuttı anlarğa ağırlığ yal **tükel eksüksüz** yanut. (308v/5=033/044)

uçuzluğ ħorluğ: “alçaklık, rüsvalık”

añar yakınrağ tiriglik içinde ya ‘nī **uçuzluğ ħorluğ**. (242r/4=022/009)

ülgülegü terāzū: “ölçü, tartı”

tükel kılınlar **ülgülegüni terāzūnı** könilik birle. (111r/2=006/152)

üz öfke: “kızgınlık, zorbalık”

kaçan tutsa siler tutar siler **üz öfke** birle öldürügli teg. (271v/4=026/130)

yañluğ yazuğ: “günah”

kim kazğansa **yañluğnı** azu **yazuğnı** yana atar anı yazuqsuzğa ketürdi ök kuruğ yala belgülig yazuğ. (72r/1=004/112)

yēñigililer utuğlılar: “galip gelenler, yenenler”

keldi cāđular fir ‘avnğa aydılar bar mu biziñke ter eger bolsa miz biz **yēñigililer utuğlılar** aydı hee siler yakın tutmışlardın siler. (122v/4=007/113)

2. 1. 2. Yakın Anlamli Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde ikilemeyi oluşturan sözcükler birbirleriyle yakın anlama sahiptirler. Bu ikilemelerdeki unsurlar birbirlerini tamamlayarak anlatılmak isteneni daha iyi aktarmaktadırlar.

Karaman'ın çalışmasında tespit ettiği yakın anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemeler aşağıdaki gibidir:

ādemī perī 'insan, cin', *adır- yıra-* 'ayırarak, uzaklaştırmak / saptırmak', *altun kümüş* 'altın, gümüş', *ana ata* 'anne, baba', *aş şarāb* 'yiyecek, içecek', *ata ogul* 'ata, evlat', *atasız anasız* 'babasız, annesiz / yetim', *atlıg yadag* 'atlı, yaya', *az eksük* 'az, eksik', *belgür- körün-* 'ortaya çıkmak, görünmek', *bil- biltür-* 'bilmek, bildirmek / anlamak, anlatmak', *bilgen körge* 'bilen, gören', *bilgen ukgan* 'bilen, anlayan', *biligli körügü* 'bilgili görüşlü / bilen, gören', *biti- okı-* 'yazmak, okumak', *bor oyun* 'içki, kumar / şarap, oyun', *çom- bat-* 'batmak, suda dibe dalmak', *çuwşa- bulga-* 'karıştırmak, bulandırmak', *dost yārī bérigü* 'dost, yardımcı', *dost yārīçi* 'dost, yardımcı', *dünya ahiret* 'dünya, ahiret', *dünya kédinki ajun* 'dünya, ahiret', *elig adak* 'el, ayak', *erli cüfli* 'karı kocalı', *ew yurt* 'ev, yurt', *ewril- tewril-* 'evrilmek, çevrilmek', *ésiz yawız* 'kötü, zalim', *ésizlik üstünlüksiz* 'kötü durumda, güçten düşmüş hâlde', *ésizlik yawuzluk* 'kötülük, zalimlik', *és dost yārī bérigü* 'dost, yardımcı', *és dost yārīçi* 'dost, yardımcı', *ésid- kör-* 'işitmek, görmek', *ésidgen bilgen* 'işiten, bilen', *ésidgen körge* 'işiten, gören', *ét- beze-* 'süslemek, donatmak', *étig bezek* 'süs, donanım', *étil- bezel-* 'süslenmek, donatılmak', *horlan- sürsük-* 'horlanmak, kovulmak', *horluk çıgaylık* 'horluk, fakirlik', *horluk rüsvālik* 'horluk, rezillik', *ingen tewe* 'dişi, erkek deve', *kadgu sakınç* 'kaygı, zihin yorgunluğu / endişe', *kafirlik fāsıklık* 'kâfirlik, sapkınlık', *kan yiriñ* 'kan, irin', *karagu sukak* 'kör, sağır', *korkma- kadgurma-* 'korkmamak, kaygılanmamak', *kögüz köñül* 'göğüs, gönül', *köñül kögüz* 'gönül, akıl / duygu, düşünce', *körge bilgen* 'gören, bilen', *körge ésidgen* 'gören, duyan', *körge ukgan* 'gören, bilen', *körüş- kawuş-* 'görüşmek, kavuşmak', *kul küñ* 'köle, cariye', *kulgak köz* 'kulak, göz', *küç basınç* 'güç, dert / sıkıntı', *küç basut* 'güç, yardım', *kün ay* 'güneş, ay / gün, ay', *küp küzeh* 'küp, kap / kadeh', *ogul kız* 'oğul, kız / evlat', *oñay āsān* 'tatlı, yumuşak', *otsuz kurug* 'otsuz, kuru', *öfke kın* 'öfke, azap', *öfkelig buşuglug kadguglug* 'sinirli, üzüntülü, kaygılı', *ölçek terāzū* 'ölçü, terazi', *ölçele- tart-* 'ölçmek, tartmak', *öldür- öldürül-* 'öldürmek, öldürülmek', *öldürme- asma-* 'öldürmemek, asmamak', *perī ādemī* 'cin, insan', *perī kişi* 'cin, insan', *rūzi kedgü* 'yiyecek, içecek, giysi / nimet', *san sakış* 'sayı, ölçü', *saz étig* 'silah, teçhizat', *suwsalık emgek açlık* 'susuzluk, sıkıntı, açlık', *taşra yıkılmış sürsükmiş* 'kınanmış, kovulmuş', *tawar et'öz* 'mal, can', *til- yar- kes-* 'parçalamak, kesmek', *tüş- én-* 'düşmek, inmek', *tüz köni* 'doğru, düzgün', *ukgan bilgen* 'anlayan, bilen', *ukturmak biltürmek* 'anlatma, bildirme', *üz agın* 'sağır, dilsiz', *yarat- ét-* 'donatmak, süslemek / örgütlemek, düzenlemek', *yārī dost* 'yardımcı, dost', *yawuz azgun* 'fena, yoldan çıkmış', *yawuz yaragsız* 'fena, faydasız', *yazı derya* 'kara, deniz', *yazı teñiz* 'kara, deniz', *yazı yaban* 'yazı, yaban', *yé- iç-* 'yemek, içmek', *yé- iç- oyna-* 'yemek, içmek, oynamak / hoşça vakit geçirmek', *yém içim* 'yiyecek, içecek', *yénçü güher* 'yakut, inci', *yiriñ kan* 'irin, kan', *yön yüz* 'yön, yüz'.

Karaman ve Kılıç'ın çalışmasına ek olarak 39 yakın anlamlı sözcükten oluşan ikileme tespit edilmiştir. Tespit edilen örnekler aşağıdaki gibidir:

adırtmak belgürtmek: “tafsil etmek, genişçe açıklamak, ayrı ayrı izah etmek”

yana bērdimiz mūsāka kitābnı tūkel anıñ üze kim körkülgrek **adırtmak belgürtmek** tēgme nerseni kōni yol yarlıkamañ bolğay kim anlar idileriñe tuşmañğa kērtgüñeyler. (111r/7=006/154)

ağırlıg edgü: “değerli, iyi”

eger tēgse ök senin üskünñde uluğluğğa ēkkide biri yā ēkkilesi aymağıl ol ēkkike öf tēyü taķı sen sarsıtmağıl ēkkini olar ayğıl olar ēkkike **ağırlıg edgü** söz. (207v//017/023)

artuğluk edgülik ~ artukluk edgülik: “hayır, iyilik, fazıl, kerem”

Tağrı tileyü kim indürse Tağrı **artuğluğ edgülikindin** kimniñ üze tilese kullarındın. (11r/4=002/090)

yana anlar kim kērtgündiler Tağrıka yapşundılar añar herāyna kigürgey anlarını yarlıkamañ içinde andın **artukluk edgülik** köndürgey olarnı anıñ tapa kōni yolğa. (78v/9=004/175)

ayık etiği aldamaklık etiği: “yaldızlı söz”

taķı mundağok kıldımız tēgme yalavaçka yağı kişiler yeklerindin periler yeklerindin imlep körkütür amarıları amarıke **ayık etiği aldamaklık etiği**. (106r/4=006/112)

bağırsak yarlıkağan: “şefkatli ve merhametli”

idi atı birle **bağırsak yarlıkağan**. (316v/2)

ol idi atı birle **bağırsak yarlıkağan**. (324r/5)

bağırsak yarlıkağlı: “şefkatli ve merhametli”

bağırsak yarlıkağlı idi atı birle **bağırsak yarlıkağlı**. (303r/5)

ol idi atı birle **bağırsak yarlıkağlı**. (396r/2, 407v/8, 423v/1, 446v/3, 446v/8, 448v/7, 448r/6, 449v/1, 449v/5, 449r/1, 449r/4, 449r/8)

bağırsaklık yarlıkamaçlık: “şefkatli ve merhametli”

yana udu idtımız anlarınñ izleri üze yalavaçlarmızın udu iddımız ‘İsānı meryem oğlı bērdimiz añar incilni kıldımız anlarınñ köñülleri içinde udu bardılar añar **bağırsaklık yarlıkamaçlık** kōrkmaçlık özlerindin çıkardılar anı bitimedimiz anı anlar üze meger ummak Tağrı hoşnūdluğın küdezmediler anı sezāsınça küdezmeñ bērdimiz anların kim kērtgündiler anlardın terlerini üküşi anlardın yarlığdın çıkığlılar. (399r/2=057/027)

baş kötrüp boyun kēriğliler: “baş kaldırmak, büyüklük taslamak”

ol ‘ād boğunı tandılar idileri belgüleriñe yazdılar yalavaçlarıña udu bardılar tēgme **baş kötrüp boyun kēriğliler** fermānıña. (168r/5=011/055)

belgülig bütünlüg: “apaçık delil”

bolmadı anlar kim tandılar bitig idilerindin yme ortak katığlılar saçlınsalar ançaķa tēgi kelse anlarka **belgülig bütünlüg**. (446v/9=098/001)

belgürtmek adırtmak seçmek: “tafsil etmek, genişçe açıklamak, ayrı ayrı izah etmek”

ermedi bir söz koşulsa yok kim çındğarmak ol kim anıñ öñdüninde erdi **belgürtmek adırtmak seçmek** tēgme nerseni kōni yolğa köndürmak yarlıkamañ ol bođunķa kim kērtgünürler. (82v/9=012/111)

bilgen zāhid: “din adamı”

tuttılar **bilgenlerini zāhidlerini** idiler Tağrıda adın mēsīhni meryem oğlı. (141v/9=009/031)

çoğluk küyer: “yakıcı”

öldürüldi kuğı idileri ot çoğluk küyer. (440r/1=085/005)

êdgü körklüg: “güzel”

ol kişi kim va 'de kıldımız añar êdgü körklüg va 'de ol tuşuğlı turur añar ol kişi teg kim erijlendürdümüz yakınrağ tiriglikniğ erijlemekini yana ol kıyâmet kün anuğ keltürmişlerdin. (286r/5=028/061)

ew boğun: “aile”

ançada aydı mūsā ewi bođunuğa men kördüm otnı. (274v/9=027/007)
kaçan kim ötedi erse mūsā atalmış vaktı eletti ewi boğunını tağ sıñarındın ot. aydı ewi boğunuğa ya 'nı ewlüğine turunlar men kördüm otnı bolğay kim keltürgey men silerke andın bir saw yâ bir kes otdın bolğay kim siler isingey siler. (282r/8, 282r/9=028/029)

feryâđ tige: “feryat”

ançada muñka feryâğ tige kıldıñızlar idinizlerde müstecâb kıldı du 'anı silerke men yârı berdeçi men silerke miñ feriştelerdin uğalınşu keligililer. (132r/9=008/009)

iglig kın: “şiddetli açi çekiren, çok elem veren”

haķıķat üze anlar kim bedel kılırlar Tañrıniğ 'ahdi birle taķı antları birle az 'ıvaźnı anlar yoğ ülüş anlarķa âhiret içinde taķı sözlemes anlarķa Tañrı taķı baķmaz anlarķa kıyâmet kün taķı arığ kılmaz anlarını taķı anlarķa iglig kın. (45v/4=003/077)

iş erkligleri dostlar: “inanmayanların dostları olan”

biz kıldımız yeklerini iş erkligleri dostlar anlarķa kim kértgünmesler. (114v/6=007/027)

ķaynar isig: “kaynar, sıcak”

ķaynar isig suw ķaynamaķı teg. (364r/4=044/046)

ķatığlık emgek: “acı, meşakkat”

yarattı mız kişini ķatığlık emgek üçün. (443v/3=090/004)

ķatığlık ziyânlık: “zorluk, meşakkat”

oğ gürühlarķa sêndin öñdün tuttımız anlarını ķatığlık birle ziyânlık birle bolğay kim anlar yalwargaylar. (99r/2=006/042)

keçür- amruş-: “hoş görmek, görmezlikten gelmek”

keçürsünler amruşsunlar. sewünmez mü siler kim yarlıķasa Tañrı silerni. (256v/9=024/022)

kértgünmek boyun sümek: “Allah’a iman ve teslimiyet”

arturmadı anlarķa meger kértgünmek boyun sümek. (306v/1=033/022)

kes- çık-: “ayrılmak, terk etmek”

tutmañlar anlardın dostlar ewlerindin keslip çıķmağınça Tañrı yolu içinde. (68v/7=004/089)

kesüksüz yığırsız: “devamlı, sürekli”

kesüksüz yme yığırsız. (395r/8=056/033)

ķuyğan aķğan: “akan, yağan”

taķı indürdimiz bulıtlardın suwnı ķuyğan aķğan. (433v/3=078/014)

küçlügrek berkre: “daha güçlü, çok güçlü”

kim tansa kértgünmese Tañrıda adınķı tapunğıķa taķı kértgünse Tañrıķa tutuşdı öğ küçlügrek berkre bir şağıķa üzölmek yoğ añar. (32v/7=002/256)

oķıma- du 'ā kıılma-: “dua etmemek”

oķımaslar yâ du 'ā kıılmaslar andın adın meger tişilerke. oķımaslar du 'ā kıılmaslar meger yekke buğrağı. (72v/2=004/117)

ot kını tamuğ kını: “cehennem ateşi/azabı”

ol silerke tatınlar anı tanığlılarğa ot kını yā tamuğ kını. (133r/6=008/014)

örtüglüg kaplıg: “kılıf, perde”

sımakları için bütün baçıqlarını tanmakları birle Tanrı belgüleriñe öldürmekleri yalavaçları haksızın aymakları köñüllerimiz örtüglüg kaplıg. (76v/5=004/155)

sarāy ew: “yurt, mekan, yaşanılan yer”

yığmas silerni Tanrı anlardın tokısmadılar silerniñ birle dīn içinde çıkarmadılar silerni sarāy ewiñizlerdın edgülik kılmakñızlardın anlarğa könilik dād kılsa siler anlarğa bütünlükün Tanrı sewer könilik kılığlılarını. (406v/8=060/008)

tanmak tarmak: “parçalamak, ayırmak, ayrılık çıkarmak”

anlar kim tuttılar bir mescid ziyānlık tanmak tarmak mü'minler ara küdezmeñ için ol kişi kim tokışdı Tanrı birle yalavaçı birle munda öñdün. (150r/4=009/107)

taşlanmıñ sürülmıñ: “kovulmuş, tart edilmiş”

kaçan okısa sen okıgını sığınğıl Tanrığa taşlanmıñ sürülmıñ yekdin. (203v/3=016/098)

teñlel- kesil-: “belirlenmek, denkleştirilmek”

sürdi anı Tanrı. aydı algay ok men seniñ kullarñdın ülüñ teñlelmıñ kesilmıñ. (72v/4=004/118)

turmağ amrulmağ: “durmak”

yana bir arıgısız söz meşeli ya 'nī kāfırılık aslı arıgısız yıgaç teg ya 'nī hanžala yıgaçı koñrulur yer üstünindin yok anar turmağ amrulmağ. (190r/9=014/026)

tūfān korkınçlıg suw: “tufan”

tutti anlarını tūfān korkınçlıg suw anlar küç kılığlılar. (289v/7=029/014)

ulmağ kişnemek: “inilti”

yana anlar kim kıtsuz boldılar ot içinde anlarğa anıñ içinde it ulmağ kişnemek eñek ağıрмаğ. (172r/1=011/106)

urul- bıçıl-: “hasad etmek, biçmek, kesmek, kökünü kazımak”

bir ançası adakın turuğlı bir ançası urulmıñ bıçılmıñ. (171v/3=011/100)

yazuğ örtügli yarlıkağlı: “bağışlayan, günahları affeden”

uğturgıl kullarımğa kim men men yazuğ örtügli yarlıkağlı men. (194r/6=015/049)

ziyān emgek: “sıkıntı, belâ”

kaçan tégse kişike ziyān emgek okır bizni yana kaçan bérse miz anar érinç ni'met bizdin ayur bérildim men anı bilig üze. (338r/8=039/049)

2. 1. 3. Zıt Anlamlı Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde yer alan sözcükler birbiri ile karşıt anlamlıdır.

Karaman'ın tespit ettiği zıt anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemeler aşağıdaki gibidir:

aç- *ört-* ‘açmak, örtmek’, *açoklı örtüglüg* ‘açık, gizli’, *açoklug örtüglüg* ‘açık, gizli’, *akar-* *karar-* ‘ağarmak, kararmak’, *artok eksük* ‘fazla, eksik’, *asıg ziyan* ‘fayda, zarar’, *ast üst* ‘alt, üst’, *az ulug* ‘az, çok’, *az üküş* ‘az, çok’, *barıglı keligli* ‘gelimli, gidimli / gelen, giden’, *barmak kelmek* ‘gelme, gitme’, *edgülik ésizlik* ‘iyilik, kötülük’, *eren tişi* ‘erkek, dişi’, *érkek tişi* ‘erkek, dişi’, *érte kéçe* ‘sabah, akşam’, *ésizlig edgülig* ‘kötülük, iyilik’, *halal haram* ‘helâl, haram’, *haram halal* ‘haram, helâl’, *karañguluk yarukluk* ‘karanlık, aydınlık’, *karı yigit* ‘yaşlı, genç’, *kéçe érte* ‘akşam, sabah’, *kéçe küntüz* ‘gece, gündüz’, *kéçe tañ* ‘akşam, sabah’, *kéçe tañdaş* ‘akşam, sabah’, *kéñlik tarlık* ‘genişlik, darlık’, *kéñü- taru-* ‘genişlemek, daralmak’, *kış yay* ‘kış, yaz’, *kiçig ulug* ‘küçük, büyük’, *kizle-*

belgürt- ‘gizlemek, açığa vurmak’, *kök yér* ‘gök, yer’, *közsüz közlüg* ‘gözlü, gözsüz’, *kül- yıgla-* ‘gülmek, ağlamak’, *küldür- yıglat-* ‘güldürmek, ağlatmak’, *kün tugsuk kün batsık* ‘doğudan batıya’, *kün tuguşı kün batışı* ‘gün doğusu, batısı / doğu, batı’, *maşırık magrıb* ‘doğu, batı’, *oñ sol* ‘sağ, sol’, *ozakı kédinki* ‘önceki, sonraki’, *öl- tiril-* ‘ölmek, dirilmek’, *öldür- tirtür-* ‘öldürmek, diriltmek’, *öldür- tirtüz-* ‘öldürmek, diriltmek’, *ölüm tiriglik* ‘ölüm, dirilik’, *öñ soñ* ‘baş, son’, *öñdün kédin* ‘baştan, sondan / önden, arkadan’, *öñdünki kédinki* ‘önceki, sonraki’, *ört- aç-* ‘örtmek, açmak’, *örtügli açoklug* ‘gizli, açık’, *örtüglüg açoklug* ‘gizli, açık’, *örtüglüg aşkārā* ‘gizli, açık’, *öş kurug* ‘yaş, kuru’, *sag sol* ‘sağ, sol’, *sır aşkārā* ‘sır, aşikâr’, *tañ kéçe* ‘sabah, akşam’, *tapla- taplama-* ‘kabul etmek, kabul etmemek’, *tarut- yad- kéñüt-* ‘daraltmak, genişletmek’, *tirtür- öldür-* ‘diriltmek, öldürmek’, *tirtüz- öldür-* ‘diriltmek, öldürmek’, *tirig ölüg* ‘diri, ölü’, *tişi érkek* ‘dişi, erkek’, *tün kün* ‘gece, gündüz’, *tün küntüz* ‘gece, gündüz’, *tünle küntüz* ‘gece, gündüz / geceli, gündüzlü’, *üst ast* ‘üst, alt’, *yaraglıg yaragsız* ‘faydalı, faydasız’, *yarlıka- kına-* ‘affetmek, cezalandırmak’, *yas asıg* ‘zarar, fayda’, *yaşru aşkārā* ‘gizli, açık’, *yawuz edgü* ‘kötü, iyi’, *yazok asıg* ‘zarar, fayda’, *yér kök* ‘yer, gök’, *yırak yawuk* ‘uzak, yakın’, *yufka kalın* ‘ince, kalın’, *yul- sat-* ‘alıp satmak’, *ziyan asıg* ‘zarar, fayda’.

Karaman ve Kılıç’ın çalışmasına ek olarak 3 zıt anlamlı sözcükten oluşan ikileme tespit edilmiştir. Tespit edilen örnekler aşağıdaki gibidir:

kizle- aşkārā kııl-: “gizlemek, açığa vurmak”

kağguluğ kıılmasın meni anların sözleri. biz bilür miz anı kim kizlerler anı kim aşkārā kıılurlar. (324v/5=036/076)

öñin soñın kes-: “kökünü kazımak”

kuťgardımız anı anlarını kim anıñ birle yarlıkamağ birle bizdin kestimiz anlarını öñin soñın yałgankā tuttılar biziñ belgülerimizni azmadılar kértgünigililer. (119v/1=007/072)

yaşru açuıkluğ: “gizli ve açık”

rüzī berdimiz anlarğa yaşru açuıkluğ iterler edgülik birle eşizlikni anlar tururlar anlarğa sarāy soñı. (185v/2=013/022)

2. 2. Kuruluş Açısından İkillemeler

2. 2. 1. Aynı Sözcüğün Tekrarı ile Kurulan İkillemeler

Bu tür ikilemeler aynı sözcüğün tekrarlanması ile meydana getirilir. Metinde bu yolla oluşturulduğu tespit edilen ikilemeler aşağıdaki gibidir:

tepretmek tepretmek: “sarsıla sarsıla”

haqqā kaçan tepretilse yer tepretmek tepretmek. (442r/3, 442r/4=089/021)

yarukluğ yaruıkluğ: “pırlıl pırlıl”

anıñ yağı yarutu yağar neçeme tēgmese anjar ot. yaruıkluğ yaruıkluğ üze. (258v/5=024/035)

2. 2. 3. Olumlu ve Olumsuz Sözcükler ile Kurulan İkillemeler

Metinde bu yolla oluşturulmuş bir örnek tespit edilmiştir:

küđ- küđme-: “gözetleyip durmak”

anlar kim küđerler küđmezler silerke. (75r/4=004/141)

2. 3. Köken Açısından İkilemeler

Daha öncesinde anlamlarına ve kuruluşlarına göre tasnif edilen ikilemeler, çalışmanın bu kısmında kökenlerine göre sınıflandırılacaktır. İkilemelerin geçtiği cümleler daha öncesinde verildiği için bu kısımda örneklerin sadece yer aldığı sayfa numarası, sure ve ayet bilgisi verilecektir.

2. 3. 1. Türkçe Sözcüklerle Kurulan İkilemeler

adırtmak belgürtmek: “tafsil etmek, genişçe açıklamak, ayrı ayrı izah etmek” (111r/7=006/154)

ağırlığ edgü: “değerli, iyi” (207v//=017/023)

alkın- tüken-: “tükenmek, bitmek, mahvolmak” (222v/6=018/109)

artuğluk edgülik ~ artuqluk edgülik: “hayır, iyilik, fazıl, kerem” (11r/4=002/090, 78v/9=004/175)

ayığ etiğ aldamaqlıq etiğ: “yaldızlı söz” (106r/4=006/112)

baş kötrüp boyun keriğiler: “baş kaldırmak, büyüklük taslamak” (168r/5=011/055)

belgülg bütünlü: “apaçık delil” (446v/9=098/001)

belgürtmek adırtmak seçmek: “tafsil etmek, genişçe açıklamak, ayrı ayrı izah etmek” (82v/9=012/111)

çoğluk küyer: “yakıcı” (440r/1=085/005)

edgü körklü: “güzel” (286r/5=028/061)

ew boğun: “aile” (274v/9=027/007, 282r/8, 282r/9=028/029)

iglig kın: “şiddetli aç ıktiren, çok elem veren” (45v/4=003/077)

katığ öçemek katığ kın: “şiddetli azap” (107v/1=006/124)

katıqlıq emgek: “acı, meşakkat” (443v/3=090/004)

kaynar isig: “kaynar, sıcak” (364r/4=044/046)

keçür- amruş-: “hoş görmek, görmezlikten gelmek” (256v/9=024/022)

kértgünmek boğun sümek: “Allah’a iman ve teslimiyet” (306v/1=033/022)

kes- çık-: “ayrılmak, terk etmek” (68v/7=004/089)

kesme bürçek: “kâkül” (445r/9=096/015, 445r/9=096/016)

kesüksüz yığığsız: “devamlı, sürekli” (395r/8=056/033)

kuyğın ağığın: “akan, yağın” (433v/3=078/014)

küç tölek: “güç, kuvvet” (332r/5=038/045)

küç- küçme-: “gözetleyip durmak” (75r/4=004/141)

küwezlik kıl- uluğığlık kıl-: “kibirlenmek, böbürlenmek” (78v/5=004/173)

öğün soğın kes-: “kökünü kazımak” (119v/1=007/072)

örtüglüğ kaplığ: “kılıf, perde” (76v/5=004/155)

tanmak tarmak: “parçalamak, ayırmak, ayrılık çıkarmak” (150r/4=009/107)

taşlanmış sürülmüş: “kovulmuş, tart edilmiş” (203v/3=016/098)

teğlel- kesil-: “belirlenmek, denkleştirilmek” (72v/4=004/118)

tepretmek tepretmek: “sarsıla sarsıla” (442r/3, 442r/4=089/021)

tınlığ tepreniglig: “canlı” (133r/7, 133r/8=008/022)

tilek koluğ: “dilek” (449v/9=107/007)

tolu yüklü: “dopdolu, yüklü” (328r/5=037/140)

turmağ amrulmağ: “durmak” (190r/9=014/026)

tükel eksüksüz: “bütün, eksiksiz, tam” (308v/5=033/044)

ulımağ kişnemek: “inilti” (172r/1=011/106)

urul- bıçıl-: “hasat etmek, biçmek, kesmek, kökünü kazımak” (171v/3=011/100)
üz öfke: “kızgınlık, zorbalık” (271v/4=026/130)
yañluğ yazuğ: “günah” (72r/1=004/112)
yarukluğ yaruğluğ: “pırıl pırıl” (258v/5=024/035)
yaşru açukluğ: “gizli ve açık” (185v/2=013/022)
yëñgiler utuğlar: “galip gelenler, yeneler” (122v/4=007/113)

2. 3. 2. Türkçe ve Yabancı Sözcüklerle Kurulan İkillemeler

asığ tusuğ: “fayda, yarar” (324v/2=036/073)
bağırsak yarlıkağan: “şefkatli ve merhametli” (316v/2, 324r/5)
bağırsak yarlıkağlı: “şefkatli ve merhametli” (303r/5, 396r/2, 407v/8, 423v/1, 446v/3, 446v/8, 448v/7, 448r/6, 449v/1, 449v/5, 449r/1, 449r/4, 449r/8)
bağırsaklık yarlıkamağlık: “şefkatli ve merhametli” (399r/2=057/027)
bilgen zâhid: “din adamı” (141v/9=009/031)
feryâd tige: “feryat” (132r/9=008/009)
fidâ yuluğ: “fidye” (398v/1=057/015)
iş erkligleri dostlar: “inanmayanların dostları olan” (114v/6=007/027)
kamuğ tükel: “bütün, hep, hepsi” (152r/3=009/122)
katıgılık ziyânlık: “zorluk, meşakkat” (99r/2=006/042)
keđ üküş: “çok” (85r/4=005/41)
koş cüft: “çift” (183r/8=013/003)
küçlögrek berkrek: “daha güçlü, çok güçlü” (32v/7=002/256)
nişân açukman: “belgi, işaret, alâmet” (47v/1=003/97)
oğma- du ‘â kılma-: “dua etmemek” (72v/2=004/117)
ot kını tamuğ kını: “cehennem ateşi/azabı” (133r/6=008/014)
püdeh çürimiş: “çürüme” (434v/5=079/011)
râz örtüglüg: “çok gizli, en gizli” (228v/1=020/007)
sarây ew: “yurt, mekan, yaşanılan yer” (406v/8=060/008)
sezârağ yawuğrağ: “daha lâyük, daha uygun” (309v/2=033/051)
tâze yaş: “taze” (196v/7=016/014)
tufân kôrkinçliğ suw: “tufân” (289v/7=029/014)
uçuzluğ horluğ: “alçaklık, rüsvalık” (242r/4=022/009)
ölügü terâzû: “ölçü, tartı” (111r/2=006/152)
yazuğ örtügli yarlıkağlı: “bağışlayan, günahları affeden” (194r/6=015/049)
ziyân emgek: “sıkıntı, belâ” (338r/8=039/049)

2. 3. 3. Yabancı Sözcüklerle Kurulan İkillemeler

şükr ü sipäs: “hamd, şükür” (1v/1=001/002, 81r/2=005/006, 99r/6=006/045, 116v/3=007/043, 118r/8=007/058, 191v/1=014/038)

3. Sonuç

Bu çalışmada ilk Türkçe Kur'an Tercümesi olduğu düşünülen TİEM 73'te yer alan ikilemelere yer verilmiştir. Çalışmanın amacı Ahmet Karaman'ın (2022) ve Ayşe Kılıç'ın (2019) çalışmalarında yer alan TİEM 73'e ilişkin ikilemelere katkı sağlamaktır. Çalışmada, TİEM 73'te geçen bütün ikilemeleri bir araya toplamak adına bu yazıda tespit edilen 70 ikilemeye ek olarak Kılıç ve Karaman'ın tespit

ettiği ikilemelere de yer verilmiştir. Tespit edilen ikilemeler anlamlarına, kuruluş biçimlerine ve kökenlerine göre sınıflandırılmış, alfabetik sıra ile verilmiştir. 70 ikilemenin 25'i eş anlamlı sözcüklerden, 39'u yakın anlamlı sözcüklerden, 3'ü zıt anlamlı sözcüklerden meydana gelmektedir. Aynı sözcüğün tekrarı ile oluşturulmuş 2 ikileme, biri olumsuz biri olumlu sözcüklerle oluşturulmuş 1 ikileme tespit edilmiştir. 70 ikilemenin 44'ü Türkçe kökenli sözcüklerle, 26'sı Türkçe ve yabancı kökenli sözcüklerle, 1'i yabancı kökenli sözcüklerle meydana getirilmiştir.

TİEM 73, Karahanlı Türkçesi Dönemi'ne ait metinler arasında bünyesinde ikilemeleri en çok barındıran metin olması bakımından dikkat çekicidir. Karaman ve Kılıç, çalışmalarında toplam olarak 376 ikileme tespit etmiştir. Bu çalışma ile TİEM 73'te 446 ikilemenin yer aldığı söylenebilir.

Eski Uygur Türkçesinde sıklıkla karşılaşılan ikiden fazla yapıdan oluşan ikilemeler TİEM 73'te de bulunmaktadır. Metinde Karaman'ın tespit ettiğinden farklı olarak üç unsurdan oluşan *belgürtmek adırmak seçmek* "tafsil etmek, genişçe açıklamak, ayrı ayrı izah etmek" (82v/9=012/111) biçiminde bir ikileme tespit edilmiştir.

4. Kısaltmalar

bk.	bakınız
KB	Kutadgu Bilig
Yun.	Yunanca
TİEM 73	Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi

5. Kaynakça

- AĞAKAY, Mehmet Ali (1953a). "İkizlemeler Üzerine - I". *Türk Dili Dergisi*. II/16: 189-191.
- AĞAKAY, Mehmet Ali (1953b). "İkizlemeler Üzerine - II". *Türk Dili Dergisi*. II/17: 268-271.
- AĞAKAY, Mehmet Ali (1954). "Türkçede kelime koşmaları". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten Dergisi*. 2: 7-104.
- AĞCA, Ferruh (2015). "Eski Uygurcada İştikaklı İkilemeler". *Alkış Bitigi Kemal Eraslan Armağanı* (Edt. Bülent Gül). Ankara: TKAE, 17-30.
- AKSAN, Doğan (2019). *En Eski Türkçenin İzlerinde: Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatıldığı Gerçekler*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- AKTAN, Bilal (2014). "Dîvânü Lügâti't-Türk'ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler". *Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 28: 1-12.
- AYDIN, Erhan (1997). "Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler". *Türk Dili*. 544: 417- 421.
- AYDIN, Erhan; Karaman, Ahmet. (2019). "Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarında İkilemeler". *Journal of Old Turkic Studies*. 3/2: 259-286.
- BOZOK, Emrah (2012). *Eski Uygur Türkçesinde İştikaklı İkilemeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.
- ÇAĞATAY, Saadet (1978). *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- CAN, Meltem (2010). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.

- ÇÜRÜK, Yasemin (2016). "İkillemelerin Kapsamı". *The Journal of Academic Social Science*. 29: 426-430.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican; AKKOYUNLU, Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lügâtî 't-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EREN, Hasan (1949). "İkiz Kelimelerin Tarihine Dair". *A. Ü. DTCF Dergisi*. 7/2: 283-286.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1981). *Türk Dilinde İkilme*. Ankara: TDK Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (1961). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KARAMAN, Ahmet (2022). *Eski Türkçede İkillemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARGI ÖLMEZ, Zühal (1997). "Kutadgu Bilig'de İkillemeler (1)". *Türk Dilleri Araştırmaları*. 7: 19-40.
- KARGI ÖLMEZ, Zühal (1998). "Kutadgu Bilig'de İkillemeler (2)". *Bahşi Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*. Mehmet Ölmez - J. Peter Laut (Ed.), İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- KILIÇ, Ayşe (2019). "Türkçe İlk Kur'an Tercümelerinde İkillemeler". *II. Genç Türkologlar Çalıştayı. 4-5 Nisan 2019. Ordu-Türkiye*. (Edt. Hüseyin Yıldız - Abdülkadir Öztürk). Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları, 462-477.
- KORKMAZ, Zeynep (2019). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- KÖK, Abdullah (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73,1v/235v/2)*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- KÖK, Abdullah (2017). "Türk Hakanlığı Dönemi İlk Türkçe Satırası Kur'an Tercümesi TİEM 73: İlmî Keşfi ve İlmî Neşri Meselesi". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 14/3: 191-211.
- ÖLMEZ, Mehmet (1998). "Eski Uygurca *odug sak* İkillemesi Üzerine". *Türk Dilleri Araştırmaları*. 8: 35-47.
- ÖLMEZ, Mehmet (2017). "Eski Uygurca İkillemeler Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*. 65/2: 243-311.
- ÖLMEZ, Mehmet (2022). "Eski Uygurca İkillemeler Üzerine 2". *International Journal of Old Uyghur Studies*. 4/1: 38-94.
- SEV, Gülsel (2004). "*Divânü Lügati 't-Türk*'te İkillemeler". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. 63/4: 497-510.
- ŞEN, Serkan (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- TAŞ, İbrahim (2012). "Kutadgu Bilig'de İkillemeler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*. 60/2: 43-95.
- TEKİN, Şinasi (2001). *İştikakçının Köşesi: Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- TOGAN, Zeki Velidi (1960). "Londra ve Tahran'daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*. 3: 133-160.
- TUNA, Osman Nedim (1949). "Türkçede Tekrarlar I". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 3: 429-447.
- TUNA, Osman Nedim (1950). "Türkçede Tekrarlar II". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 4: 35-82.
- ÜNLÜ, Suat (2018). *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (TİEM 73) - Türkiye Türkçesi Mealli Karşılaştırmalı Kur'an-ı Kerim (1-4 Cilt)*. Konya: Konya Selçuklu Belediyesi.
- ÜNLÜ, Suat (2018). *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (TİEM 73) - Tıpkı Basım - Transkribeli Metin (5-6 Cilt)*. Konya: Konya Selçuklu Belediyesi.
- ÜNLÜ, Suat (2018). *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (TİEM 73) - Örnekli - Açıklamalı Sözlük A-Z (7-8 Cilt)*. Konya: Konya Selçuklu Belediyesi.